

مؤلفه‌های تصمیم‌گیری در اخلاق پزشکی از منظر نهج‌البلاغه

لیلی صفائیان^{۱*}، شیوا علوی^۲، علیرضا عابد^۳

مقاله‌ی مروری

چکیده

تصمیم‌گیری اخلاقی در حرفه‌ی پزشکی به اقتضای حرفه‌ای از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است. این اهمیت با پیشرفت‌های اخیر در علوم پزشکی و طرح موضوعات اخلاقی جدید در اخلاق پزشکی نوین دوچندان شده و تصمیم‌گیری اخلاقی را با پیچیدگی‌هایی خاص توأم کرده است. در این مقاله برآنیم که در جهت نهادینه‌کردن تصمیم‌گیری اخلاقی در جامعه‌ی پزشکی و ارائه‌ی الگویی اسلامی، از دیدگاه امیرمؤمنان در نهج‌البلاغه، به بسط مؤلفه‌ی تصمیم‌گیری در مبحث اخلاق پزشکی بپردازیم. بدین منظور موضوع تصمیم‌گیری اخلاقی به روش کتابخانه‌ای در کتب و مقالات فارسی و لاتین مورد بررسی قرار گرفت و مصادیق تصمیم‌گیری اخلاقی در طب و پزشکی نوین، مؤلفه‌ها و عوامل مؤثر بر آن در نهج‌البلاغه و تفاسیر مربوطه جست‌وجو و تحلیل شد. در کلام امام، مؤلفه‌های تصمیم‌گیری اخلاقی شامل دانش، بصیرت، توکل، مشورت، پابندی به ارزش‌های اخلاقی، واقع‌گرایی و بی‌طرفی، امانت‌داری، عدالت‌گرایی، حق‌مداری، انجام وظیفه، رازداری، محرم بودن، قانون‌مداری، نگرش توحیدی و توجه به کرامت انسانی هستند. همچنین، آفات تصمیم‌گیری اخلاقی از منظر نهج‌البلاغه عبارتند از: ناتوانی در پیش‌بینی و ارزیابی پیامدهای احتمالی، شتابزدگی، غلبه‌ی احساسات و منافع مادی. در آموزه‌های علوی، زمانی تصمیم‌گیری پزشک اخلاقی خواهد بود که رعایت عدالت، حقوق الهی و انسانی را در عملکرد حرفه‌ای خود مد نظر قرار دهد و نگرش وی به کار و حرفه نه صرفاً وسیله‌ای جهت کسب منافع اقتصادی بلکه به‌عنوان یک امانت باشد.

واژگان کلیدی: اخلاق پزشکی، تصمیم‌گیری اخلاقی، نهج‌البلاغه

^۱ استادیار، گروه فارماکولوژی، دانشکده‌ی داروسازی و علوم دارویی، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان

^۲ دانشیار، گروه ارتودنسی، دانشکده‌ی دندانپزشکی، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان

^۳ دستیار، گروه فارماکولوژی، دانشکده داروسازی و علوم دارویی، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان

* نشانی: اصفهان، خیابان هزار جریب، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، دانشکده داروسازی، گروه فارماکولوژی، تلفن: ۰۲۱۱۷۹۲۲۵۹۶

Email: leila_safaeian@pharm.mui.ac.ir

مقدمه

اخلاق حرفه‌ای در علم پزشکی به اقتضای حرفه‌ای و به دلیل سروکار داشتن با سلامت جان و روان انسان‌ها از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. از دیرباز تعهد اخلاقی و به کار بستن اصول اخلاقی در حرفه‌ی پزشکی مورد توجه بوده است.

متأسفانه، در دنیای امروزی ارزش‌های اخلاقی به‌ویژه در ترحام با منافع اقتصادی رنگ باخته و سقوط معیارهای اخلاقی افراد، نهادها و مصالح جامعه را به شدت آسیب‌پذیر کرده است. به‌علاوه، با پیشرفت‌های چشمگیر در حوزه‌های مختلف علوم پزشکی و تکنولوژی، موضوعات و مسائل اخلاقی جدیدی ایجاد شده‌اند که تصمیم‌گیری اخلاقی را در حرفه‌ی پزشکی پیچیده و دشوار کرده‌اند و اخلاق پزشکی سنتی دیگر پاسخگوی این نیازها نیست. از این‌رو، علاوه بر آن‌که نیازمند آموزش، احیاء و ترویج اخلاق حرفه‌ای هستیم، ارائه‌ی راهکارهای اخلاقی جهت تصمیم‌گیری مناسب در موارد اخلاقی جدید نیز امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است (۱، ۲). فرایند تصمیم‌گیری اخلاقی که در مقام عمل و اجرا، مرحله‌ی ظهور ارزش‌های اخلاقی در اقدامات عملی صاحبان حرفه‌های مختلف است در حرفه‌ی پزشکی و مشاغل وابسته به آن نظیر داروسازی، پرستاری و غیره از اهمیت خاصی برخوردار است و به اقتضای حرفه‌ای مسؤولیت سنگینی را بر دوش صاحبان این حرفه‌ها می‌نهد (۳، ۴). نکته‌ی اساسی آن است که تصمیم‌گیری‌های عملی در حیطه‌ی اخلاق پزشکی مبتنی بر مباحث فلسفی است و دیدگاه‌های فلسفی متفاوت می‌توانند تأثیرات عمیقی بر تصمیم‌گیری نهایی اعمال کنند (۵).

در آموزه‌های دین مبین اسلام آراسته‌شدن انسان‌ها به فضایل اخلاقی از اهداف بنیادی دین بوده و به‌عنوان هدف بعثت پیامبر گرامی اسلام مطرح شده است. پایبندی به مبانی و احکام دینی در تمامی عرصه‌های زندگی فردی و اجتماعی موجب تعالی روحی و اخلاقی و سعادت انسان خواهد شد.

در آینده‌ی گزاره‌های علوی نیز پایبندی به ارزش‌های اخلاقی جلوه‌ای برجسته دارد و اخلاق از جنبه‌های مختلف فردی، اجتماعی، کاربردی و حرفه‌ای مورد توجه قرار گرفته است. با توجه به اهمیت مقوله‌ی تصمیم‌گیری اخلاقی، در این مقاله برآنیم که از دیدگاه امیر مؤمنان به‌ویژه در نهج‌البلاغه به بسط مؤلفه‌ی تصمیم‌گیری در مبحث اخلاق پزشکی بپردازیم تا از این رهگذر دیدگاه اسلامی و شیعی در حوزه‌ی اخلاق پزشکی و جایگاه ارزشمند آن هرچه بیش‌تر آشکار شود. طرح و بررسی مبانی و مصادیق این موضوع از منظر شیعی می‌تواند گامی مؤثر در جهت نهادینه‌کردن آن در جامعه و ارائه‌ی الگویی اسلامی در حوزه‌ی اخلاق پزشکی باشد.

بدین منظور موضوع تصمیم‌گیری اخلاقی به روش کتابخانه‌ای با استفاده از واژه‌های اخلاق حرفه‌ای^۱ و تصمیم‌گیری اخلاقی^۲ در مقالات و نشریات معتبر در پایگاه‌های اینترنتی شامل Magiran , Francis, Taylor , PubMed , SID و نیز در بعضی کتب فارسی و لاتین در حوزه‌ی اخلاق پزشکی مورد بررسی قرار گرفت و سپس مصادیق تصمیم‌گیری اخلاقی، مؤلفه‌های آن و عوامل مؤثر بر آن در نهج‌البلاغه (۶) و تفاسیر آن به روش تحلیل محتوایی جست‌وجو شد. بررسی کتابخانه‌ای نشان داد که گرچه موضوع اصول اخلاقی و مبانی اخلاق حرفه‌ای توسط محققان مختلف در نهج‌البلاغه مورد بررسی قرار گرفته و در مقالات متعددی مصادیق مبانی اخلاق حرفه‌ای، اداری و پزشکی در کلام امیر مؤمنان به تفصیل بیان شده است، مطالعه‌ای که به‌طور اختصاصی به موضوع تصمیم‌گیری اخلاقی در اخلاق پزشکی از دیدگاه نهج‌البلاغه پرداخته باشد یافت نشد. برای دستیابی به اهداف مقاله، ابتدا مفهوم تصمیم‌گیری اخلاقی و مبانی آن در اخلاق پزشکی ارائه و سپس مصادیق این مفاهیم در خطبه‌ها، حکمت‌ها و نامه‌های نهج‌البلاغه همراه با طرح نمونه‌هایی از موضوعات اخلاقی

¹ Professional ethics

² Ethical decision-making

جدید تشریح می‌شود.

مفهوم‌شناسی تصمیم‌گیری

تصمیم‌گیری فرایند شناسایی و انتخاب بهترین راه حل برای مسأله‌ای خاص است (۷). بنابراین، تصمیم‌گیری فرایندی پیچیده و نیازمند توانایی‌های فکری و برخورداری از اطلاعات کافی است و نقشی حیاتی در هر ساختار حرفه‌ای دارد. در یک تصمیم‌گیری مؤثر، تجزیه و تحلیل راه و روش‌های مختلف به‌صورت آگاهانه، انتخابی و اختیاری انجام می‌پذیرد. گرچه جنبه‌های عقلانی و منطقی نقش مهمی در تصمیم‌گیری دارند، جنبه‌های احساسی، عاطفی و غیر عقلانی نیز بر فرایند اخذ تصمیم بسیار تأثیرگذار هستند (۸).

در دین مبین اسلام واژه‌ی «عزم» به‌معنای امر جدی و ضروری، مترادف «تصمیم» به‌کار رفته است و واژه‌ی «اولوالعزم» که به پیامبران عظیم الشان الهی اطلاق می‌شود، بیانگر جایگاه بسیار مهم تصمیم‌گیری است. امیر مؤمنان نیز در نهج‌البلاغه پیامبران را از لحاظ عزم و اراده‌ی قوی و تصمیم‌گیری آن‌ها توصیف می‌کند: «وَلَكِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ جَعَلَ رُسُلَهُ أُولَى قُوَّةٍ فِي عَزَائِهِمْ، أَمَا خَدَاوَنَدَ بِبِامِرَانَ خَوِيشَ رَا از نظر عزم و اراده، قوی قرار داد» (خطبه‌ی ۱۹۲).

مراحل تصمیم‌گیری منطقی عبارتند از: (۱) شناسایی مسأله و ابعاد و ویژگی‌های آن و در واقع مواجه شدن با تصمیم؛ (۲) اندیشیدن در مورد مسأله و تعیین هدف؛ (۳) خلق حق انتخاب، جمع‌آوری اطلاعات و تلاش برای یافتن راه‌حل‌های مختلف؛ (۴) ارزیابی پیامدهای پیش‌بینی شده‌ی راه‌حل‌ها و انتخاب بهترین راه‌حل با استفاده از دانش و اطلاعات فردی و جمعی؛ (۵) متعهدکردن خود به اجرای یک تصمیم و برنامه‌ریزی برای چگونگی اجرای آن و کنار آمدن با چالش‌های احتمالی؛ (۶) ارزیابی پیامدهای واقعی اجرای تصمیم (۹، ۱۰).

مفهوم‌شناسی و اهمیت تصمیم‌گیری اخلاقی

تصمیم‌گیری در عملکرد حرفه‌ای یک پزشک زمانی اخلاقی است که تصمیمات و اقدامات عملی پزشک متکی به

اصول و ارزش‌های اخلاقی باشد که اخلاق حرفه‌ای بر مبنای آن‌ها پایه‌گذاری می‌شود. این اصول اخلاقی عبارتند از: شرافت، صداقت و درستکاری، صراحت و شفافیت، مسؤولیت‌پذیری، پاسخگو بودن و انجام وظیفه، نوع‌دوستی، وجدان و اعتماد آفرینی، امانت‌داری، رازداری و محرمانه بودن، واقع‌گرایی و بی‌طرفی، دوری از تبعیض، احترام متقابل و رعایت حقوق دیگران و عدالت‌خواهی و قانون‌مداری. به‌عبارتی، می‌توان ادعا کرد که قضاوت عملی هر پزشک به‌منظور تصمیم‌گیری اخلاقی، نیازمند عناصری هم‌چون دانش و آگاهی، تعهد و گزینش عقلانی است (۱۱). در بسیاری از جوامع چهار اصل اخلاقی عمده به‌عنوان راهنما در تصمیم‌گیری اخلاقی پزشکی مورد استفاده قرار می‌گیرند که عبارتند از: (۱) استقلال حرفه‌ای^۱: توجه به اختیار، آزادی و حق انتخاب پزشک بدین معنی که در واقع صلاحیت و مسؤولیت پیگیری اخلاق عملی به عهده‌ی خود پزشک است. (۲) سودمند بودن، (۳) ضرر نرساندن: پزشک موظف است که اقداماتش در جهت سودرسانی به بیمار باشد و موجب آسیب رسیدن یا ضرر به بیمار نشود، (۴) رعایت عدالت (۱۱، ۵).

عوامل متعددی بر فرایند تصمیم‌گیری اخلاقی در حرفه‌ی پزشکی تأثیرگذار هستند. این عوامل عبارتند از: فرهنگ، باورها، اعتقادات و ارزش‌های دینی فرد، مبانی فلسفی و چارچوب‌های اخلاقی، اقتصاد، محیط سیاسی، تکنولوژی، قانون، رقابت، نظام پاداش، خصوصیات شغلی، اهداف، نحوه‌ی ارزیابی عملکرد، افراد مرجع و ویژگی‌های فردی (۱۲). هم‌چنین، از جمله موانعی که در برابر حل اخلاقی مسأله مطرح شده‌اند می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

نداشتن آگاهی نسبت به استانداردهای اخلاقی، انگیزه‌های مادی، کمال‌گرایی، ترس از انتقاد و بازرسی، عدم بلوغ شخصیتی و حرفه‌ای و فقدان یک الگوی تصمیم‌گیری اخلاقی

¹ Autonomy

خود متعهد بوده و در جهت به روز رسانی اطلاعات علمی و حرفه‌ای خویش تلاش کند.

در مکتب علی (ع) نیز تکیه بر عنصر دانش و آگاهی به‌ویژه در مقام عمل مشهود است: «الْعِلْمُ مَقْرُونٌ بِالْعَمَلِ فَمَنْ عَمِلَ عَمَلًا وَ الْعِلْمُ يَهْتَفُ بِالْعَمَلِ فَإِنَّ أَجَابَةَ وَ إِلَّا ارْتَحَلَ عَنْهُ: علم و عمل پیوندی نزدیک دارند، و کسی که دانست باید به آن عمل کند، چرا که علم، عمل را فرا خواند، اگر پاسخش داد می‌ماند و گرنه کوچ می‌کند (حکمت ۳۶۶). گزینش عقلانی از اصول مهم در تصمیم‌گیری است: «لَا مَالٌ أَعْوَدُ مِنَ الْعَقْلِ... وَلَا عَقْلٌ كَالْتَأْتِيهِ: هیچ سرمایه‌ای سودمندتر از عقل نیست... و هیچ عقلی چون اندیشیدن و تدبیر نیست» (حکمت ۱۱۳). «إِنَّ أَعْنَى الْعِنَى الْعَقْلُ، وَأَكْبَرُ الْفَقْرِ الْحُمُقُ: ارزشمندترین بی‌نیازی‌ها عقل است و بزرگ‌ترین فقر بی‌خردی است.» (حکمت ۳۸)

اگر تصمیم‌گیری بر مبنای اندیشه و آگاهی باشد می‌تواند به سر منزل مقصود برسد: «وَالنَّاطِرُ بِالْقَلْبِ، الْعَامِلُ بِالْبَصْرِ، يَكُونُ مُبْتَدَأً عَمَلِهِ أَنْ يَغْلَمَ: أَعْمَلُهُ عَلَيْهِ أَمْ لَهُ؟ فَإِنَّ كَانَ لَهُ مَضَى فِيهِ، وَإِنْ كَانَ عَلَيْهِ وَقَفَ عِنْدَهُ، فَإِنَّ الْعَامِلَ يَغْتَيَّرُ عِلْمُ كَالسَّائِرِ عَلَى غَيْرِ طَرِيقٍ، فَلَا يَزِيدُهُ بُعْدُهُ عَنِ الطَّرِيقِ الْوَاضِحِ إِلَّا بُعْدًا مِنْ حَاجَتِهِ، وَالْعَامِلُ بِالْعِلْمِ كَالسَّائِرِ عَلَى الطَّرِيقِ الْوَاضِحِ: بنابراین آن‌کس که با چشم عقلش می‌بیند و با بینایی به عمل می‌پردازد، باید در آغاز کار توجه کند که آن عمل به سود او است یا به زیانش؟ اگر به سود اوست اقدام می‌کند و اگر بر زیانش است از عمل باز می‌ایستد، زیرا کسی که بدون آگاهی به عمل می‌پردازد، هم‌چون کسی است که از بی‌راهه می‌رود، پس هرچه شتاب کند از هدفش دورتر می‌ماند، اما کسی که از روی آگاهی عمل می‌کند هم‌چون رهروی است که در جاده‌ی واضح قدم بر می‌دارد.» (خطبه‌ی ۱۵۴) در این گفتار سودمندگرایی مبتنی بر عقلانیت نیز مورد توجه قرار می‌گیرد که البته باید با هدف حق طلبی همراه باشد. هدفمند بودن و تنظیم کار و وسایل بر اساس آن، از بهترین دلایل عقل و خرد انسانی و بصیرت درونی اوست. هم‌چنین، در این کلام امام

(۱۳). متأسفانه، در حال حاضر شاهد این معضل هستیم که فرهنگ و الگوی نادرست مصرف دارو در جامعه و نیز مشکلات اقتصادی بر وضعیت نسخه‌نویسی بعضی از پزشکان تأثیرات نامطلوبی داشته و میزان مصرف آنتی‌بیوتیک‌ها، داروهای تزریقی و کورتیکواستروئیدها را در کشور به شدت افزایش داده است (۱۴). این مسأله نه تنها از لحاظ علمی کیفیت درمان و سلامت جامعه را تهدید می‌کند، بلکه از لحاظ اخلاقی نیز حرفه‌ی پزشکی را زیر سؤال می‌برد.

همان‌گونه که ذکر شد پیشرفت‌های گسترده در زمینه‌ی فناوری، انفورماتیک، سلول‌های بنیادی، همانندسازی، پیوند بافت‌ها، ژن درمانی و درمان ناباروری، تصمیم‌گیری اخلاقی در حرفه‌ی پزشکی را پیچیده کرده است. تصمیم‌گیری اخلاقی و عملی در مسائلی هم‌چون اتانازی، مرگ مغزی و پایان حیات، سقط جنین، پیوند عضو، رحم جایگزین و سایر مسائل اخلاقی در باروری و ناباروری، اخلاق در پژوهش‌های پزشکی، شبیه‌سازی انسانی و تحقیقات بر روی حیوانات آزمایشگاهی و غیره نیازمند ارائه‌ی راهکارهای اخلاقی جدید توسط اخلاق پزشکی نوین است. به‌علاوه، تفاوت مبانی فلسفی اسلامی با سایر مبانی فلسفی در جوامع غیر مذهبی نیز می‌تواند تأثیر بسزایی در تصمیم‌گیری اخلاقی در این حیطه داشته باشد (۲۱-۱۵).

موضوع اخلاق پزشکی در قرآن، سیره‌ی ائمه و نهج‌البلاغه توسط بعضی از محققان در اندیشه‌ی دینی و شیعی مورد بررسی قرار گرفته است و همان‌گونه که بیان شد در این مطالعه به بررسی مقوله‌ی تصمیم‌گیری اخلاقی در حرفه‌ی پزشکی از دیدگاه امیر مؤمنان می‌پردازیم (۲۲).

مؤلفه‌های تصمیم‌گیری اخلاقی از دیدگاه نهج‌البلاغه

دانش و بصیرت

دانش پزشکی با توجه به حجم گسترده‌ی تحقیقات در دنیا دائماً در حال تحول و پیشرفت است. تصمیم‌گیری صحیح نیازمند برخورداری از اطلاعات کافی است. پزشک باید در قبال بهبود دانش و ارتقای مهارت‌های فردی و تعالی

توجه به نوگرایی و پیشروی و پرهیز از عقب ماندن نیز مورد تأکید قرار گرفته است (۲۳).

توکل

پزشک باید همواره در تصمیم‌گیری‌های حرفه‌ای خویش خداوند را شفا دهنده‌ی بیماران و خود را فقط یک وسیله‌ی الهی بداند. توکل عاملی است که تردید و دودلی را کاهش می‌دهد و موجب قوت قلب و قدرت روحی پزشک می‌شود و به‌ویژه در تنگناهای اخلاقی، توکل بر خدا می‌تواند کارگشا باشد (۱). در دیدگاه امام (ع) نیز توکل بر خدا جایگاه ویژه‌ای دارد: «وَمَا أَرَدْتُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ: من قصدی جز اصلاح تا نهایت توانایی خود ندارم و موفقیت من تنها به لطف خداست و توفیقات را جز از خداوند نمی‌خواهم، بر او توکل می‌کنم و به‌سوی او باز می‌گردم (سوره‌ی هود، آیه‌ی ۸۸)» (نامه‌ی ۲۸). البته توکل بر خدا به مفهوم بی‌توجهی به اسباب و علل مادی نیست، بلکه توجه خاص انسان متوکل در کنار فراهم آوردن مقدمات مادی به سرچشمه‌ی هستی است (۲۴).

نگرش توحیدی و توجه به مالکیت مطلق هستی

امروزه، روش‌های مرگ نیز دستخوش تغییر شده‌اند. یکی از موضوعات بحث برانگیز اخلاقی مسأله‌ی اتانازی است که در واقع خاتمه‌دادن به زندگی بیماری است که درد و رنج غیرقابل تحمل و بدون امید به بهبودی دارد. در دنیای غرب از اقدام به اتانازی به‌عنوان قتل ترحم‌آمیز و به‌عنوان یک تصمیم‌گیری اخلاقی یاد می‌شود در حالی که در باور دینی این عمل کاملاً محکوم است و تصمیم‌گیری در خصوص مرگ یا حیات یک بیمار از عهده‌ی پزشک خارج است. از دیدگاه دین مبین اسلام، همان‌گونه که خلق و دمیدن روح حیات در کالبد انسان در اراده و قدرت الهی است، پایان دادن به حیات انسان نیز با اراده و اختیار خداوند انجام می‌پذیرد (۲۵). امیر مؤمنان نیز در نامه‌ی ۳۱ نهج‌البلاغه بر این مطلب تأکید می‌فرماید: «أَنَّ مَالِكَ الْمَوْتِ هُوَ مَالِكُ الْحَيَاةِ، وَأَنَّ الْخَالِقَ

هُوَ الْمُحْيِيَةُ: بدان مالک مرگ هم او مالک حیات است و آفریننده همان کسی است که می‌میراند.»

نکته‌ی دیگری که در فلسفه‌ی دینی مطرح است این است که زندگی آمیخته با بلاها و سختی‌ها جزئی از فلسفه‌ی حیات انسان است. بر اساس روایات، تحمل درد و رنج بیماری با آرمزش گناهان و اجر معنوی همراه است. در حقیقت، صبر بر مصائب و سختی‌ها موجب اجر و ثواب الهی شده و در روایات ائمه‌ی معصومین نیز بسیار مورد تأکید قرار گرفته است. در کلام حضرت علی (ع) نیز این سفارش مکرر به چشم می‌خورد: «وَاصْبِرُوا عَلَى الْبَلَاءِ: در برابر بلاها و مشکلات استقامت ورزید.» (خطبه‌ی ۱۹۰)

مشورت

نظرخواهی، مشورت و در واقع مشارکت دادن صاحب‌نظران از اصول مهم در تصمیم‌گیری‌ها به‌ویژه در دنیای امروز با توجه به گستردگی مسائل و پیچیدگی گزینه‌هاست. یک پزشک می‌تواند از مشورت با افراد دارای تجربه و مهارت‌های بیش‌تر به‌ویژه در برخورد با موارد خاص و نادر بیماری‌ها، در جهت یافتن راه‌حل‌های بهتر و تصمیم‌سازی مناسب بهره‌جوید. امیر مؤمنان در نهج‌البلاغه بر فواید مشورت در جهت پرهیز از خودمحموری تأکید می‌کند: «وَمَنْ اسْتَبَدَّ بِرَأْيِهِ هَلَكَ، وَمَنْ شَاوَرَ الرَّجَالَ شَارَكَهَا فِي عُقُولِهَا: هرکس خودرأی شد به هلاکت رسید، و هر کس با دیگران مشورت کرد، در عقل و دانش آن‌ها شریک شد.» (حکمت ۱۶۱) مشورت در تمامی مراحل تصمیم‌گیری منطقی شامل شناسایی مسأله، یافتن راه‌حل‌های مختلف، ارزیابی راه‌حل‌ها و انتخاب بهترین راه حل می‌تواند نقش داشته باشد: «لَا ظَهِيرَ كَالْمُسَاوِرَةِ: هیچ پشتیبانی چون مشورت نیست.» (حکمت ۵۴) امام هم‌چنین، در خصوص شرایطی که یک مشاور باید داشته باشد، نکات ارزنده‌ای را بیان می‌دارد: «لَا تُدْخِلَنَّ فِي مَشُورَتِكَ بَخِيلًا يَغْدُلُ بِكَ عَنِ الْفَضْلِ وَ يَعْدِيكَ الْفَقْرَ وَ لَا جَبَانًا يُضْعِفُكَ عَنِ الْأُمُورِ وَ لَا حَرِيصًا يُزَيِّنُ لَكَ

نباشد هرگز به مقصد نمی‌رسد.» (خطبه‌ی ۱۹۹) هم‌چنین، در نامه‌ی خود به مالک اشتر بر جهانی بودن این ارزش اخلاقی تأکید می‌فرماید: «وَإِنَّ عَقَابَتَ بَيْنِكَ وَبَيْنَ عَدُوِّكَ لَكَ عَقْدَةٌ، أَوْ أَلْبَسْتَهُ مِنْكَ ذِمَّةً فَحُطَّ عَهْدُكَ بِأَلْفِ بِلْدَانٍ، وَإِنْ عَدُوِّكَ بِالْأَمَانَةِ، وَاجْعَلْ نَفْسَكَ جُنَّةً أُعْطِيَتْ: اگر پیمانی بین تو و دشمن بسته شد و/یا در پناه خود او را امان دادی، جامه‌ی وفا را بر عهد خویش ببوشان و بر آنچه بر عهده گرفتی امانت‌دار، و جان خود را سپر تعهدات خویش قرارده، زیرا هیچ‌یک از فریض الهی هم‌چون وفای به‌عهد و پیمان نیست که همه‌ی مردم جهان با تمام اختلافاتی که در افکار و تمایلات دارند، نسبت به آن این چنین اتفاق نظر داشته باشند» (نامه‌ی ۵۳). امیر مؤمنان هم‌چنین، در آموزش اخلاق حرفه‌ای در نهج‌البلاغه بر این نکته تأکید می‌کند که افراد باید به کار و حرفه به‌عنوان امانت نگاه کنند و در امانت‌داری بکوشند: «وَإِنَّ عَمَلَكَ لَيْسَ لَكَ بِطَعْمَةٍ وَلَكِنَّهُ فِي عُنُقِكَ أَمَانَةٌ: همانا کاری که به عهده‌ی توست برای تو وسیله‌ی آب و نان نیست، بلکه امانتی در گردن تو است.» (نامه‌ی ۵)

عدالت‌گرایی

عدالت‌خواهی یکی از اصول بنیادینی است که در سرتاسر نهج‌البلاغه با آن مواجه هستیم. در حیطه‌ی عملکرد پزشکی نیز بر هر پزشک متعهد واجب است که در هنگام تصمیم‌گیری‌های حرفه‌ای خویش حقوق هر بیماری را با رعایت عدالت و فارغ از هرگونه مرزبندی، تبعیض و تفاوت مد نظر قرار دهد. از دیدگاه امام (ع) عدالت قانونی همگانی است که هر چیز را در جای خود قرار می‌دهد: «الْعَدْلُ يَضَعُ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا... وَالْعَدْلُ سَائِسٌ غَامٌّ: عدالت هر چیز را در جای خود قرار می‌دهد... عدالت قانونی همگانی است.» (حکمت ۴۳۷) امام عدالت را شرط اساسی برای پایداری روابط در جامعه می‌داند و معتقد است که اجرای عدالت موجب گسترش و گشایش در امور مختلف جامعه می‌شود: «فَإِنَّ فِي الْعَدْلِ سَعَةً وَمَنْ ضَاقَ عَلَيْهِ الْعَدْلُ، فَالْجَوْرُ عَلَيْهِ أَضْيَقُ: همانا عدالت گشایش می‌آورد و آن کس که عدالت بر او گران

الشَّرَّ بِالْجَوْرِ فَإِنَّ الْبُخْلَ وَالْجُبْنَ وَالْحِرْصَ غَرَائِزُ شَتَّى يَجْمَعُهَا سُوءُ الظَّنِّ بِاللَّهِ إِنَّ شَرَّ وَزَرَائِكَ مَنْ كَانَ لِلْأَشْرَارِ قَبْلَكَ وَزَيْرًا وَمَنْ شَرَّكَهُمْ فِي الْأَنَامِ فَلَا يَكُونَنَّ لَكَ بَطَانَةً فَإِنَّهُمْ أَعْوَانُ الْأَثْمَةِ وَالْإِخْوَانُ الظُّلْمَةُ: بخیل را در مشورت کردن دخالت نده که تو را از نیکوکاری باز می‌دارد و از تنگدستی می‌ترساند. ترسو را در مشورت کردن دخالت نده که در انجام کارها روحیه‌ی تو را سست می‌کند. حریص را در مشورت کردن دخالت نده که حرص را با ستمکاری در نظرت زینت می‌دهد. همانا بخل و ترس و حرص، غرایز گوناگونی هستند که ریشه‌ی آن‌ها بدگمانی به خدای بزرگ است. بدترین وزیران تو، کسی است که پیش از تو وزیر بدکاران بوده و در گناهان آنان شرکت داشته، پس مبدا چنین افرادی محرم راز تو باشند، زیرا آنان یاوران گناهکاران و یاری‌دهندگان ستمکارانند.» (نامه‌ی ۵۳)

واقع‌گرایی و بی‌طرفی

گزینش عادلانه و به‌دور از جانبداری از الزامات یک تصمیم‌گیری اخلاقی است و امام علی (ع) در این زمینه بسیار سخت‌گیر بودند: «وَالزُّمُّ الْحَقُّ مَنْ لَزِمَهُ مِنَ الْقَرِيبِ وَالْبَعِيدِ وَ كُنْ فِي ذَلِكَ صَابِرًا مُحْتَسِبًا وَاقِعًا ذَلِكَ مِنْ قَرَاتِيكَ وَ خَاصَّتِكَ حَيْثُ وَقَعَ وَ ابْتِغِ عَاقِبَتَهُ بِمَا يَثْقُلُ عَلَيْكَ مِنْهُ فَإِنَّ مَعْبَةَ ذَلِكَ مَحْمُودَةٌ: حق را به صاحب حق، هر کس که باشد، نزدیک یا دور بپرداز، و در این کار شکبیا باش، و این شکیبایی را به حساب خدا بگذار، گرچه اجرای حق مشکلاتی برای نزدیکان فراهم آورد، تحمل سنگینی آن را به یاد قیامت بر خود هموار ساز.» «وَ إِذَا كَانَ مِنَ الْإِسْتِثْنَاءِ بِمَا النَّاسُ فِيهِ أَسْوَةٌ: مبدا هرگز در آنچه با مردم مساوی هستی امتیازی‌خواهی.» (نامه‌ی ۵۳)

امانت‌داری

هر پزشکی باید در قبال جان و سلامت بیماران خویش امانت‌دار باشد. امام در توصیه به ادای امانت می‌فرماید: «ثُمَّ أَدَاءَ الْأَمَانَةِ فَقَدْ خَابَ مَنْ لَيْسَ مِنْ أَهْلِهَا: سپس (وظیفه‌ی الهی هر کس) ادای امانت است، چه این‌که آن‌کس که اهل امانت

آید، تحمل ظلم و ستم بر او گران‌تر خواهد بود!» (خطبه‌ی ۱۵). عدالت است که موجب تفکیک واقعیت از ضد واقعیت می‌شود. عدالت در واقع حیات است و ظلم و زیر پا گذاشتن عدالت، فرد و جامعه را متلاشی ساخته و چیزی جز مرگ و نابودی نیست (۲۵).

حقوق‌مداری

پزشک در تصمیم‌سازی‌های خود باید رعایت حقوق بیمار را مدنظر قرار دهد. در کلام امیر المؤمنین رعایت حقوق مردم از والاترین جایگاه برخوردار است: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى... فَضَّلَ حُرْمَةَ الْمُسْلِمِ عَلَى الْحُرْمِ كُلِّهَا، وَشَدَّ بِالْإِخْلَاصِ وَالتَّوْحِيدِ حُقُوقَهُ، هَمَانَا خَدَاوَنَد بَزْرُك حُرْمَتِ مُسْلِمَانِ رَا بَر هَر حُرْمَتِي بَرْتَرِي بَخْشِيد وَ حَفْظ حُقُوقِ مُسْلِمَانَانِ رَا بَهْ وَسِيلَهِي اِخْلَاصِ وَ تَوْحِيدِ اسْتَوَار كَرْد» (خطبه‌ی ۱۶۸). امام (ع) معیارهای تصمیم‌گیری عادلانه را حقوق‌مداری، رعایت عدالت و جلب رضایت مردم می‌داند: «وَلْيَكُنْ أَحَبَّ الْأُمُورِ إِلَيْكَ أَوْسَطُهَا فِي الْحَقِّ، وَأَعْمَقُهَا فِي الْعَدْلِ، وَأَجْمَعُهَا لِرِضَى الرَّعِيَّةِ؛ بَايَدِ مَحْبُوبِ تَرْتِينِ كَارِهَا نَزْد تَوَامُورِي بَاشَنَد كِه دَر حَق مِيَانَه تَرْتِينِ وَ دَر عَدَل فَرَاگِير تَرْتِينِ وَ دَر جَلْب خَشَنُودِي مُرَدَم گَسْتَرْدَه تَرْتِينِ بَاشَد.» (نامه‌ی ۵۳) با نگاهی عمیق‌تر به این کلام امام در می‌یابیم آنچه در حال حاضر تحت اصول چهارگانه به‌عنوان راهنمای تصمیم‌گیری اخلاقی پزشکان در اکثر کشورها مورد استفاده قرار می‌گیرد، در نهایت جامعیت و در بیش از هزار و چهارصد سال پیش توسط امام اول شیعیان بیان شده است. از دیدگاه امام احترام به حقوق مردم به مثابه‌ی رعایت حقوق الهی و بی‌حرمتی و ستم به آن‌ها همانند بی‌حرمتی و ستم نسبت به خداست. از این‌رو، امام در جهت تبیین حقوق سیاسی، مالی، تربیتی و آموزشی مردم و برپایی این حقوق تلاش فراوان می‌کرد. از دیدگاه نهج‌البلاغه همه چیز نعمت خداوند است و خداوند در هر نعمتی حقی دارد. به‌کار بستن این حکمت علوی در فعالیت‌ها و تصمیم‌گیری‌های حرفه‌ای و از جمله در حرفه‌ی پزشکی موجب اصلاح امور جامعه

می‌شود: «إِنَّ اللَّهَ فِي كُلِّ نِعْمَةٍ حَقًّا، فَمَنْ أَدَاَهُ زَادَهُ مِنْهَا، وَمَنْ قَصَرَ مِنْهُ خَاطَرَ بَرَوَالِ نِعْمَتِهِ: خَدَا رَا دَر هَر نِعْمَتِي حَقِي اسْت، هَر كَس آن رَا بَپَرْدَازد، فَزُونِي بَايَد وَ آن كَس كِه نَپَرْدَازد وَ كُوتَاهِي كَنَد، دَر خَطَر نَابُودِي قَرَار گِيرَد.» (حکمت ۲۴۴)

انجام وظیفه

پزشک می‌باید به‌درستی عمل خویش توجه نموده و با دقت در کار، به‌طور صحیح انجام وظیفه کند. کوتاهی در انجام وظیفه به‌ویژه در حرفه‌ی پزشکی تبعات منفی و خطرناکی را به‌دنبال خواهد داشت. حضرت علی (ع) در این باره می‌فرمایند: «مَنْ قَصَرَ فِي الْعَمَلِ ابْتَدَى بِالْهَمِّ، وَلَا حَاجَةَ لِلَّهِ فِيْمَنْ لَيْسَ لِلَّهِ فِي نَفْسِهِ وَمَالِهِ نَصِيبٌ؛ كَسِي كِه دَر عَمَلِ كُوتَاهِي كَنَد بَه اَنْدَوَه گَرفَتَار مِي شُود وَ خَدَاوَنَد بَه كَسِي كِه دَر مَال وَ جَانَش نَصِيبِي بَرَايِ خَدَا نِيَسْتِ اعْتِنَائِي نَدَاَرَد» (نامه‌ی ۱۲۷). امام (ع) هم‌چنین، بر تلاش و کوشش و دوری از سستی در انجام وظیفه تأکید می‌کند: «مَنْ أَطَاعَ التَّوَانِي ضَيَّعَ الْحُقُوقَ؛ هَر كَس كِه تَن بَه سَسْتِي دَهَد، حَقُوقِ رَا بَايْمَال كَنَد.» (حکمت ۲۳۹)

قانون‌مداری

آگاهی از قوانین و رعایت آن‌ها خود راهبر خوبی در تصمیم‌گیری‌های اخلاقی پزشکی است. امام خود الگوی قانون‌مداری و پایبندی به قانون است و در وصایای خویش بر رعایت ضوابط، منضبط و قانونمند بودن توجهی خاص دارد. از دیدگاه امام رفتار مطابق قانون، معادل عدالت است (۲۳). ایشان در خطبه‌ی ۱۶ نهج‌البلاغه می‌فرماید: «ذُمَّتِي بِمَا أُقُولُ رَهِينَةً وَ أَنَا بِه زَعِيمٌ؛ أَنِجَه مِي گُويَم بَه عَهْدَه مِي گِيرَم، وَ خُود بَه آن پاي‌بندَم.» هم‌چنین، نامه‌ی معروف آن حضرت به مالک اشتر (نامه‌ی ۵۳ نهج‌البلاغه) که مجموعه‌ی مدونی از آیین کشورداری است، در حقیقت تجلی قانون‌گرایی در آموزه‌های علوی است.

حفظ کرامت انسانی

تصمیم‌گیری در خصوص ادامه‌ی حیات جنین یا نوزادی

مباش چرا که خداوند تو را آزاد آفریده است.» (نامه‌ی ۳۱) در این کلام، امام به حفظ کرامت انسانی از طریق اجتناب از ذلت‌پذیری، حفظ روحیه‌ی عزتمندی، حفظ آبروی انسان‌ها و پرهیز از هر گونه بی‌آبرویی و شکستن حرمت انسان‌ها اشاره می‌نماید. آزادی مشروع و عدم بردگی انسان‌ها به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم کرامت انسانی نیز مطرح شده است. هم‌چنین، می‌فرماید: «مَنْ كَرُمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ هَانَتْ عَلَيْهِ شَهْوَتُهُ؛ کسی که برای خود شخصیت قائل است شهواتش در پیش او خوار و ذلیل خواهند بود.» (حکمت ۴۴۹)

در حقیقت شأن و مقام انسانی به موجب کرامت ذاتی است که خداوند به‌طور ویژه به انسان عطا کرده و او را اشرف مخلوقات و خلیفه‌ی خویش قرار داده است و در قرآن کریم نیز صراحتاً آن را بیان می‌دارد: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ ... وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ: و به‌راستی که فرزندان بنی آدم را گرامی داشتیم ... و آنان را بر بسیاری از آنچه آفریده‌ایم، برتری بخشیدیم» (اسراء، آیه‌ی ۷۰). از این‌روست که از نظر اسلام انتحار و خودکشی و هم‌چنین، سقط جنین پس از دمیده شدن روح به جنین (مگر در شرایطی که ضرورت یا مصلحتی قوی بر آن مترتب باشد) حرام است و در واقع حیات انسان به‌عنوان یکی از ابعاد کرامت انسانی مطرح می‌شود (۲۷).

آفات تصمیم‌گیری اخلاقی از منظر نهج‌البلاغه

ناتوانی در پیش‌بینی و ارزیابی پیامدهای احتمالی دانش ناکافی و ناتوانی در تحلیل منطقی پیامدهای ناشی از موضوعات مشابه موجب تکرار تصمیمات اشتباه خواهد شد. حضرت علی (ع) در این زمینه بر داشتن بصیرت و عبرت گرفتن از تاریخ و سنت‌های الهی تأکید می‌کند: «وَأَلَيْتَيْنِ مِنْهَا عَلَى أَرْبَعِ شُعَبٍ: عَلَى تَبْصِرَةِ الْفِطْنَةِ، وَتَأْوِيلِ الْحِكْمَةِ وَمَوْعِظَةِ الْعِبْرَةِ وَسُنَّةِ الْأَوَّلِينَ فَمَنْ تَبَصَّرَ فِي الْفِطْنَةِ تَبَيَّنَتْ لَهُ الْحِكْمَةُ، وَمَنْ تَبَيَّنَتْ لَهُ الْحِكْمَةُ عَرَفَ الْعِبْرَةَ، وَمَنْ عَرَفَ الْعِبْرَةَ فَكَانَتْ كَانَتْ فِي الْأَوَّلِينَ: یقین بر چهار پایه استوار است: بینش زیرکانه، دریافت حکیمانه‌ی واقعیت‌ها، پند گرفتن از حوادث روزگار و بی‌مودن راه درست پیشینیان. پس آن‌کس که هوشمندانه به

که به ناهنجاری شدید یا بیماری مهلک مبتلاست یکی از مسائل اخلاقی مطرح در حرفه‌ی پزشکی است. در این زمینه نیز باورهای اخلاقی و فلسفی بر تعیین معیارهای تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری نهایی اثرگذار هستند. در این‌جا نیز همانند موضوع اتانازی مسأله‌ی دخالت و تصمیم‌گیری انسان در خصوص مرگ یا حیات یک انسان دیگر مطرح می‌شود. علاوه بر این، توجه به شأن و کرامت انسانی هم موضوع خطیر دیگری است که در این رابطه باید لحاظ شود. نکته‌ی مهم این است که جنین مبتلا به ناهنجاری شدید که روح در کالبد آن دمیده شده یا نوزادی که با نقایص مادرزادی شدید متولد شده، در هر حال انسان زنده‌ای است که نمی‌توان بدون احترام به کرامت انسانی وی، برای خاتمه‌ی حیات او به دلخواه تصمیم گرفت. گرچه مراقبت از جنین نوزادانی شرایط دشواری را برای والدین کودک ایجاد می‌کند اما آن‌ها نمی‌توانند از زیر بار مسؤولیت شانه خالی کنند. درمان نکردن، عدم مراقبت یا هرگونه تلاشی در جهت خاتمه‌ی حیات جنین کودکانی در خور شأن انسانی نبوده و در دین اسلام نیز مردود است (۲۶). در دین مبین اسلام شأن و جایگاه رفیع انسان همواره از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است. منزلت و کرامت هر انسانی بر اساس ارزش درونی و ذاتی اوست. آزادی اراده و استقلال به تنهایی منشأ کرامت انسان نیست چرا که کودکان و بسیاری از افراد سالمند، عقب‌ماندگان ذهنی و انواع آسیب‌دیدگان خودمختار نیستند، در حالی که به‌طور مسلم از کرامت و حقوق طبیعی برخوردارند. موضوع کرامت انسانی به‌عنوان واقعیتی انکارناپذیر در آموزه‌های نهج‌البلاغه نیز بسیار مورد تأکید قرار گرفته است. امام در توصیه به فرزند بزرگوار خود می‌فرماید: «وَأَكْرِمْ نَفْسَكَ عَنْ كُلِّ ذَنْبٍ وَإِنْ سَأَفَتَكَ إِلَى الرَّعَائِبِ فَإِنَّكَ لَنْ تَعْتَاضَ بِمَا تَبَدَّلُ مِنْ نَفْسِكَ عَوْضًا وَلَا تَكُنْ عَبْدًا غَيْرِكَ وَقَدْ جَعَلَكَ اللَّهُ حُرًّا: بزرگوارتر از آن باش که به پستی تن دردهی هر چند تو را به مقصودت برساند، زیرا نمی‌توانی در برابر آنچه از آبرو و شخصیت در این راه از دست می‌دهی، بهایی به‌دست آوری، بنده‌ی دیگری

واقعیت‌ها نگر نیست، حکمت را آشکارا ببند، و آن‌که حکمت را آشکارا دید، عبرت فرا می‌گیرد، و آن‌کس که درس عبرت فرا گیرد گویا چنان است که با گذشتگان می‌زیسته است.» (حکمت ۳۱)

شتابزدگی

شتابزدگی امکان ارزیابی آرام و منطقی حقایق و اطلاعات را از فرد می‌گیرد و کارآمدی تصمیم‌گیری را کاهش می‌دهد. چه بسیارند خطاهای پزشکی که در اثر تعجیل در تصمیم‌گیری موجب تهدید حیات بیماران می‌شوند. حتی در شرایط اضطراری و اورژانسی نیز دقت و ارزیابی دقیق جهت تصمیم‌گیری مناسب الزامی است. حضرت علی (ع) در پرهیز از شتابزدگی می‌فرماید: « وَ إِيَّاكَ وَ الْعَجَلَةَ بِالْأُمُورِ قَبْلَ أَوَانِهَا أَوْ التَّسَقُّطَ فِيهَا عِنْدَ إِفْكَانِهَا أَوْ اللِّجَاجَةَ فِيهَا إِذَا تَنَكَّرَتْ أَوْ الْوَهْنَ عَنْهَا إِذَا اسْتَوْضَحَتْ فَضَعَّ كُلُّ أَمْرٍ مَوْضِعَهُ وَ أَوْقَعَ كُلُّ أَمْرٍ مَوْعِدَهُ: مبادا هرگز در کاری که وقت آن فرا نرسیده شتاب کنی یا در کاری که وقت آن رسیده سستی ورزی یا در چیزی که (حقیقت آن) روشن نیست ستیزه‌جویی کنی یا در کارهای واضح و آشکار کوتاهی کنی، تلاش کن تا هر کاری را در جای خود، و در زمان مخصوص به خود انجام دهی.» (نامه‌ی ۵۳)

غلبه‌ی احساسات

هنگامی که مبنای انتخاب فرد در تصمیم‌گیری، احساسات وی باشد نه تفکر، از تصمیم‌گیری عقلانی و منطقی به‌دور خواهد ماند. امیر مؤمنان در پرهیز از غلبه‌ی احساسات می‌فرماید: « اَمْلِكْ حَوِيَّةَ اَنْفِكَ وَ سَوْرَةَ خَلْكَ وَ سَطْوَةَ يَدِكَ وَ غَرْبَ لِسَانِكَ وَ احْتَرِسْ مِنْ كُلِّ ذَلِكَ بِكَفِّ الْبَادِرَةِ وَ تَاخِيْرِ السَّطْوَةِ حَتَّى يَسْكُنَ غَضَبُكَ فَتَمْلِكَ الْاِخْتِيَارَ وَ لَنْ تَحْكُمَ ذَلِكَ مِنْ نَفْسِكَ حَتَّى تُكْثِرَ هُمُومَكَ بِذِكْرِ الْمَعَادِ اِلَى رَبِّكَ: باد غرورت، جوشش خشم، تجاوز دستت و تندای زبانت را در اختیار خود گیر و با پرهیز از شتابزدگی و فروخوردن خشم، خود را آرامش ده تا خشم فرو نشیند و اختیار نفس در دست تو باشد. و تو بر نفس مسلط نخواهی شد مگر با یاد فراوان

قیامت و بازگشت به‌سوی خدا.» (نامه‌ی ۵۳)

منافع مادی

تعارض منافع یکی از مسائل مهمی است که در حرفه‌ی پزشکی و حوزه‌های مختلف مرتبط با آن از جمله تحقیقات علوم پزشکی و صنایع دارویی رخ می‌دهد. بدین معنی که فرد یا مؤسسه در شرایطی واقع می‌شود که میان منافع شخصی و مسؤولیت حرفه‌ای او تضاد ایجاد می‌شود. اگر اهداف و منافع مادی و مالی بتوانند بر قضاوت حرفه‌ای پزشک و تصمیم‌گیری او تأثیر بگذارند، هدف و منفعت اصلی طبابت که در واقع درمان و رفاه بیمار است به ناروا تحت الشعاع قرار می‌گیرد. رعایت قوانین و توجه به اصول اخلاقی می‌تواند راهگشای فرد در هنگام مواجهه با تعارض منافع باشد (۲۸).

از دیدگاه نهج‌البلاغه نیز زمانی که فقط اهداف مادی در تصمیم‌گیری‌های حرفه‌ای مدنظر باشند، روابط سست و ناپایدار شده، عدالت اجرا نخواهد شد و پایانی جز تباهی وجود نخواهد داشت: « عِبَادَ اللَّهِ، لَا تَرَكَوْا اِلَى جَهَائِلِكُمْ، وَلَا تَتَقَادُوا لِأَهْوَائِكُمْ، فَإِنَّ النَّازِلَ بِهِدَا الْمَنْزِلِ نَازِلٌ بِشَفَا جُرْفٍ هَارٍ يَنْقُلُ الرَّدَى عَلَى ظَهْرِهِ مِنْ مَوْضِعٍ اِلَى مَوْضِعٍ، لِرَأْيٍ يُحْدِثُهُ بَعْدَ رَأْيٍ، يُرِيدُ أَنْ يُلْصِقَ مَا لَا يَلْتَصِقُ، وَيَقْرَبُ مَا لَا يَتَقَارَبُ: ای بندگان خدا! به نادانی‌های خود تکیه نکنید و تسلیم هوای نفس خویش نباشید که چنین کسی بر لبه‌ی پرتگاه قرار دارد (به‌زودی زمین زیر پایش فرو می‌ریزد و در دره‌ی هلاکت سقوط می‌کند) و بار سنگین هلاکت و فساد را به‌دوش می‌کشد و از جایی به‌جای دیگر می‌برد، و برای توجیه نظرات متناقض مطالب بی‌ربط و نامتناسب را به هم پیوند می‌دهد.» (خطبه‌ی ۱۰۵) « وَاعْلَمُوا أَنَّ الْأَمَلَ يُسْهِى الْعَقْلَ، وَيُنْسِي الذِّكْرَ: بدانید که آرزوهای دور و دراز، عقل را گمراه می‌کند و یاد خدا را به‌دست فراموشی می‌سپارد.» (خطبه‌ی ۸۶)

نتیجه‌گیری

تصمیم‌گیری اخلاقی در اخلاق پزشکی از جایگاه بسیار مهمی برخوردار است. با مروری بر آموزه‌های علوی در

منابع

- ۱- خادمی ا، پهلوان م. اخلاق پزشکی در اسلام (با تاکید بر احادیث معصومین (ع) و نهج البلاغه). فصلنامه پژوهش‌های نهج البلاغه ۱۳۸۹؛ دوره ۸ (شماره ۳۰): ۱۴۶-۱۳۳.
- ۲- لاریجانی ب. نگرشی بر اخلاق پزشکی نوین. مجله پژوهش و حوزه ۱۳۸۳؛ شماره ۱۷ و ۱۸: ۵۹-۴۷.
- ۳- قراملکی اف. اخلاق حرفه‌ای، چاپ دوم. تهران: انتشارات مجنون؛ ۱۳۸۵.
- 4- Dessing RP, Flameling J. Ethics in pharmacy: a new definition of responsibility. *Pharm World Sci* 2003; 25(1): 3-10.
- ۵- لاریجانی ب، زاهدی ف. تأثیر فلسفه اخلاق در تصمیم‌گیری‌های اخلاقی در طب. مجله دیابت و لیپید ایران ۱۳۸۴؛ دوره ۴ (ویژه نامه): ۳۸-۲۵.
- ۶- رضی ش. نهج البلاغه، چاپ سوم. ترجمه‌ی دشتی م. قم: انتشارات بعثت؛ ۱۳۷۹.
- 7- Koontz H, Weihrich H. *Essentials of management*. New York: MC Grow-Hill; 1990.
- ۸- البرزی ص. تصمیم‌گیری. نشریه تعاون ۱۳۸۰؛ شماره ۱۲۲: ۵۹-۶۳.
- 9- Rosen MJ. Doing well by doing right: a fundraiser's guide to ethical decision-making. *Int J Nonprofit Volunt Sect Marketing* 2005; 10: 175-81.
- 10- Fischer M. *Ethical decision making in fund raising*. Hoboken, NJ: John Wiley and Sons; 2000.
- 11- Whitton H. Implementing effective ethics standards in government and the civil service. <http://www.oecd.org/mena/governance/35521740.pdf> (accessed in 2012)
- ۱۲- گیوریان ح. نقش سطوح اخلاقی در تصمیمات سازمانی. نشریه تدبیر ۱۳۸۴؛ دوره ۱۶ (شماره ۱۶۲): ۴۳-۳۹.
- 13- Kathryn Coleman A. An ethical decision making model for practitioners 2007. <http://www.pitt.edu/~cedar/forum/coleman.html> (accessed in 2013).
- 14- Safaeian L, Mahdanian AR, Hashemi-Fesharaki M, Salami S, Kebriaee-Zadeh J, Sadeghian GH. General physicians and prescribing pattern in Isfahan, Iran. *Oman Med J* 2011; 26 (3): 205-6.
- نهج‌البلاغه در این خصوص در می‌یابیم که زمانی تصمیم‌گیری اخلاقی خواهد بود که نگرش افراد به کار و حرفه به‌عنوان یک امانت باشد و نه صرفاً وسیله‌ای جهت کسب منافع اقتصادی، و نیز هنگامی که حقوق الهی و انسانی در عملکردها و فعالیت‌های حرفه‌ای مد نظر قرار گیرند و معیارهای اساسی امام (ع) در تصمیم‌گیری که عبارت از حق‌مداری، رعایت عدالت و جلب رضایت مردم است، جامه‌ی عمل بپوشند. بدین ترتیب، ارزش‌های اخلاقی در روابط کاری تجلی یافته و موجب سعادت بشر خواهند شد. امید است این بحث که تنها بخش کوچکی از گنجینه‌ی عظیم روایات برگرفته از کلام امیر مؤمنان بود به همراه نکات ارزشمند و مهم دیگری که در آیات قرآن و سایر روایات معصومین علیهم السلام وجود دارد، گامی مؤثر در جهت نهادینه کردن تصمیم‌گیری اخلاقی در جامعه و ارائه‌ی الگویی اسلامی در حوزه‌ی اخلاق حرفه‌ای و به‌ویژه اخلاق پزشکی باشد.

- ۱۵- باقری ع.ر. اولویت‌های اخلاق پزشکی: نتایج یک مطالعه کشوری. مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی ۱۳۹۰؛ دوره ۴ (شماره ۵): ۳۹-۴۸.
- 16- Miziara ID, Magalhães AT, Santos MD, Gomes EF, Oliveira RA. Research ethics in animal models. *Braz J Otorhinolaryngol* 2012; 78(2): 128-31.
- 17- Olsen ML, Swetz KM, Mueller PS. Ethical decision making with end-of-life care: palliative sedation and withholding or withdrawing life-sustaining treatments. *Mayo Clin Proc* 2010; 85(10): 949-54.
- 18- Padela AI, Basser TA. Brain death: the challenges of translating medical science into Islamic bioethical discourse. *Med Law* 2012; 31(3): 433-50.
- 19- Albar MA. Ethical considerations in the prevention and management of genetic disorders with special emphasis on religious considerations. *Saudi Med J* 2002; 23(6): 627-32.
- 20- Larijani B, Zahedi F. Islamic perspective on human cloning and stem cell research. *Transplant Proc* 2004; 36(10): 3188-9.
- 21- Aramesh K. Iran's experience with surrogate motherhood: an Islamic view and ethical concerns. *J Med Ethics* 2009; 35(5): 320-2.
- ۲۲- معارفی غ. بررسی مبانی اخلاق پزشکی در اندیشه شیعی با تکیه بر آیات قرآن کریم و احادیث نهج البلاغه. مجله دانشور پزشکی ۱۳۸۸؛ دوره ۱۶ (شماره ۸۳): ۱۰-۱.
- ۲۳- جعفری تبریزی م.ت. ترجمه و تفسیر نهج البلاغه. مؤسسه تحقیقات و نشر معارف اهل بیت (ع)؛ ۱۳۹۰. <http://lib.ahlolbait.com/parvan/resource/42379> /ترجمه_و_تفسیر_نهج_البلاغه/
- ۲۴- شفیعی ع، موسوی س.ت. مدیریت در آینه گزاره‌های علوی. فصلنامه نهج البلاغه ۱۳۸۸؛ شماره های ۲۵ و ۲۶: ۹۹-۸۰.
- ۲۵- هاشمی ه، مرتضوی م.ج. اتانازی از دیدگاه اسلام و اخلاق پزشکی نوین. مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی ۱۳۸۷؛ دوره ۱ (شماره ۳): ۳۵-۴۴.
- ۲۶- آسمانی ا، پارسایی ح. تصمیم‌گیری در مورد ادامه‌ی حیات نوزادان مبتلا به بیماری‌های مهلک؛ باز نگاهی به معیارها. مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی ۱۳۹۱؛ دوره ۵ (شماره ۵): ۳۳-۴۸.
- ۲۷- عالمیان ع. کرامت انسان در نهج البلاغه. (accessed in 2012) <http://www.ensani.ir/fa/content/66810/default.aspx>.
- 28- Milanifar A, Akhondi M, Paykarzadeh P, Larijani B. Assessing conflict of interest in Iran's health legal system. *Iran J Med Ethics HistMed* 2012; 5(1): 1-16.

The components of ethical decision making in Nahj al-Balagha

Leila Safaeian^{*1}, Shiva Alavi², Alireza Abed³

¹ Assistant Professor, Department of Pharmacology, Faculty of Pharmacy and Pharmaceutical Sciences, Isfahan University of Medical Sciences, Isfahan, Iran;

² Associate Professor, Department of Orthodontics, Faculty of Dentistry, Isfahan University of Medical Sciences, Isfahan, Iran;

³ PhD Student, Department of Pharmacology, Faculty of Pharmacy and Pharmaceutical Sciences, Isfahan University of Medical Sciences, Isfahan, Iran.

Abstract

Ethical decision making is an important issue in medical professional ethics. Recent advances in medical sciences and development of new ethical issues in medical ethics have added to the importance and specific complexities of this issue. In fact, ethical decision making is a manifestation of moral values in practical work. In this study, the ethical decision making process in medical ethics has been reviewed in Amir al-Mu'minin Ali (A.S.)'s views in Nahj al-Balagha. Therefore, the issue of ethical decision making in various scientific articles and resources were studied and examples of ethical decision making, its components and its determinants in Nahj al-Balagha were analyzed. In Ali (A.S.)'s word, the ethical decision-making components include knowledge and insight, trust, counseling, adherence to moral values, objectivity, commitment to justice, responsibility, privacy, confidentiality, obedience to law, monotheistic belief and human dignity. In Nahj al-Balagha, the barriers to ethical decision making include: the inability to predict and evaluate the probable consequences, hastiness, being overcome by feelings and financial incentives. In conclusion, according to Ali (A.S.)'s views, physicians' decisions can be ethical when they perceive their profession not as a means of financial gain, but rather as a moral responsibility, and consider both human and divine rights in their professional practice.

Keywords: medical ethics, ethical decision making, Nahj al-Balagha

*Email: leila_safaeian@pharm.mui.ac.ir